

ארבע כנפות בבגד, והברכה אינה לבטלה. פעם אחת ביום. מיהו, בדיעבד תנאי זה וכך גם ניתן לוודא שהרוכסן נפתח לפחות אינו מעכב.

סימן יא

תפילה בציבור ללא תפילין תוך כדי פעילות מבצעית

ראשי פרקים

- שאלה
א. חיוב התפילין בשעת ק"ש ותפילה
ב. האם אנוס נחשב כמעיד עדות שקר?
ג. תפילה בתפילין – חיוב גמור או הידור מצוה?
מסקנה

* * *

שאלה א. חיוב התפילין בשעת ק"ש ותפילה

מקורה של הלכה זו הוא במסכת ברכות (יד, ב):

אמר עולא כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין – כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כאילו הקריב עולה בלא מנחה וחבץ בלא נסכים.

עולא סבר שהנחת תפילין בזמן קריאת שמע אינה רק הידור מצוה בלבד, אלא היא חיונית כדי לקיים את מצות התפילין בשלימותה. ועיין שם ברש"י (ד"ה כאילו) ובר' יונה (ח, א ד"ה כל הקורא) שר' יוחנן בא להוסיף על דברי עולא – שבלא תפילין יש חסרון בקיום מצות קריאת שמע עצמה, מלבד החיסרון שעולא הזכיר שהמתפלל עדיין לא הניח תפילין.

ויש לנו לדון משתי הבחינות, מצד החסרון במצות התפילין ומצד החסרון

חייל משרת בחברון. בכל בוקר הוא יוצא לסיור בעיר, ובדרך הוא עובר ליד ביכנ"ס שבו מתפללים בשעה מוקדמת. הוא יכול לעשות הפסקה קצרה במהלך הסיור, להיכנס לביהכ"נ ולהשתתף בחלק מן התפילה. לעיתים מזדמן לו להתפלל שם בזמן שהציבור קורא את שמע ועומד לתפילת לחש, וביכולתו להצטרף אז לתפילת הציבור. אולם הוא אינו רשאי להתעטף בטלית ולהניח תפילין בשעה זו, כי הוא בכוונות ובכל רגע עלולים לקרוא לו בדחיפות.

מה עדיף, שיתפלל עם הציבור ללא תפילין ויזכה לתפילה במנין, או שימתין עד סוף הסיור ויתפלל ביחידות כשהוא מעוטר בתפילין (להערכתו הוא יספיק לעשות זאת בזמן, ואין חשש שמא לא יספיק לקרוא את שמע עד סוף זמנה)?

חיוב ממשי להניח תפילין בשעת התפילה ולא רק בשעת קריאת שמע, וז"ל:
 ומ"מ **צריך** כל אדם לזוהר בהם להיותם
 עליו בשעת ק"ש **ותפלה**.
 וכבר קדם ושנה דין זה לעיל מינה (סי'
 כה ס"ד):

צריך שיהיו תפילין עליו בשעת ק"ש
ותפלה.

ואמנם השו"ע לא הזכיר שמי שאינו מניח תפילין בשעת התפילה הריהו בכלל ה"מעיד עדות שקר בעצמו", אך משמע מדבריו שאין נפ"מ בין קריאת שמע לתפילה לענין חובה זו של הנחת תפילין. ולענייננו, כיון שהחייל דנן מנוע מלהניח תפילין בשעת התפילה ראוי לו לדחות אותה עד לאחר סיום המשמרת שלו, כדי שיקיים את מצות התפילה כהלכתה כשהוא עטור בתפילין, ולכל הפחות הוא חייב בכך בשעת קריאת שמע. ולא שמענו שהקלו בדין זה, אפילו במקום שדחיית התפילה תגרום לבטל אותו מלהצטרף למנין.

ב. האם אנוס נחשב כמעיד עדות שקר?

אלא שיש לדון במקרה זה מצד אונסו של החייל, הטרוד בסיוור בטחוני ואינו רשאי להניח תפילין באותה השעה. ואם כן, יתכן לומר שאינו מעיד עדות שקר, חלילה, בזה שהוא מתפלל בלא להניחם, שהרי הוא אנוס כרגע ואינו יכול לקיים את מצות התפילין המוזכרת בק"ש. ומסתבר שמי שאינו מניח תפילין מחמת אונסו, אינו נחשב כמעיד עדות שקר בשעה שהוא קורא את שמע ומתפלל, וכפי שכתב במשנה ברורה (סי' מו ס"ק לג):
 ופשוט דאם א"א לו להניח תפילין עתה מאיזה ענין אל ימנע מחמת זה המצות

במצות התפילה. ונפק"מ במקום שהוא מנוע מלהניח תפילין כשהגיע זמן התפילה. מצד מצות תפילין ודאי אינו צריך להמתין שהרי הוא אנוס באותה השעה, אך עדיין יתכן לחייבו להמתין מצד מצות התפילה, כדי שיקיים אחר כך מצוה זו בשלימותה עם תפילין.

עוד דייקו הראשונים מדברי ר' יוחנן, שהחיוב להניח תפילין בשעת התפילה אינו נוגע לקריאת שמע בלבד אלא גם לתפילת העמידה, וכפי שמפורש בהמשך דבריו: "הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלימה... ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל". ואע"פ שאין לדון את המתפלל בלא תפילין כמי שהעיד עדות שקר בעצמו, אין תפילתו שלימה עד שיקבל עליו עול מלכות שמים גם באופן מעשי על ידי הנחת התפילין, כדי שישעבד גופו ונפשו ומחשבותיו לה'.

דין זה נפסק להלכה ברמב"ם (הלכות תפילין פ"ד הל' כו):

אע"פ שמצותן ללבשן כל היום בשעת תפילה יותר מן הכל, אמרו חכמים כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו.

ויש לדקדק בדבריו, שהביא את דברי עולא בענין עדות שקר רק לגבי הקורא קריאת שמע בלא תפילין, ואילו לגבי שעת התפילה כתב רק באופן כללי שיש בזה מצוה מיוחדת. ומשמע, שהחיוב להניחם בשעת התפילה אינו לעיכובא כמו בקריאת שמע אלא רק לכתחילה, אך בזמן קריאת שמע ודאי שיש חיוב גמור להניחם.

ולעומתו, השולחן ערוך (אורח חיים סי' לז ס"ב) לא חילק בין קריאת שמע לתפילה, אלא אדרבה נקט בצורה יותר ברורה שיש

לקיים את מצות קריאת שמע בזמנה. ועוד נדון בכך בהמשך.

אך בתשובת הרמ"א שהביא במג"א (סי' לה, ס"ק ז) משמע שמצוות אלו כרוכות זו בזו גם במקום שהמתפלל פטור מן התפילין. ולדוגמא, חתן ושושביניו פטורים מן התפילין מחשש שיבואו לידי שכרות וקלות ראש, ואילו בקריאת שמע הם חייבים בזמן הזה כפי שנפסק בשו"ע (סי' ע, סעי' ג). ואעפ"כ פסק הרמ"א שהם חייבים להניח תפילין ולקרוא בהם קריאת שמע, שאם לא כן הריהם כאילו העידו עדות שקר בעצמן. ונמצא, שהרמ"א חש לסבירא זו אע"פ שאינם מזידיים במצות תפילין אלא פטורים ממנה. ולפי סברתו, לכאורה יש לומר אף בנד"ד שאין להתיר לחייל להתפלל בלא תפילין, לפחות במקום שיוכל להתפלל בתפילין לאחר מכן.

אך המג"א חלק על הרמ"א והביא ראייה מדברי ר' שילא (סוכה כה, א) הסובר שהשושבינים פטורים ממצות התפילין וחייבים בקריאת שמע, ומוכח שהם אינם צריכים להתעטר בתפילין בשעת קריאת שמע כיון שאינם חייבים בהם. ומוכח שכשהקורא את שמע פטור מן התפילין אינו צריך לחשוש שנראה כמעיד עדות שקר. ואמנם ראייה זו תלויה במחלוקת הראשונים בביאור דברי ר' שילא וכפי שהמג"א האריך לבאר; אך יש לצרף לכך ראייה נוספת מקריאת שמע בלילה וכן בשבת וי"ט, שהקורא פטור ממצות תפילין ואינו חושש לעדות שקר. ואמנם בשעה זו כולם פטורים מן התפילין, ואין חשש לעדות שקר כלפי האחרים כיון שגם הם פטורים, אך יש להוכיח מכאן שלפחות כלפי האדם עצמו אין עדות שקר בכך שקורא את שמע בלא תפילין.

עשה דקריאת שמע, כי תפילין וק"ש שתי מצוות הם ואין מעכבין זה את זה ואפילו איסורא ליכא, דלא אמרו "כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו העיד עדות שקר בעצמו" רק במזיד ולא כשיש לו איזה אונס.

ואף בנידון דידן החייל מנוע מלהניח תפילין בשעה זו והריהו אנוס, ואין בכך כדי למנעו ממצות התפילה שאינה קשורה בהכרח למצות התפילין. ואין להעלות על הדעת כלל שמי שאנוס ואין לו תפילין כרגע ייפטר לגמרי מקריאת שמע ויבטל מצות עשה דאורייתא, ונמצא שחומר מצד החשש לעדות שקר יעשה קולו להפטר לגמרי ממצוה זו. ומסתבר להורות לו במקרה זה לקרוא קריאת שמע ולהתפלל גם ללא תפילין כדי לקיים לפחות את המצוה כמות שהיא, וכשיהיו לו תפילין יקרא ק"ש בשנית, וכפי שפסק המשנה ברורה (סי' נח ס"ק ה).

אך יש עוד לדון בדברי המשנ"ב אם גם אונס לשעה נחשב אונס, וכגון שידוע לו שלאחר זמן יזדמנו לו תפילין עוד קודם סוף זמן קריאת שמע, ואז יוכל לקיים את שתי המצוות בהידור. והנה, מפשט דבריו (בסי' מו) מוכח שגם אונס מעין זה נחשב אונס, ולא הצריכוהו להניח תפילין בשעת התפילה אלא במקום שהתרשל במצות הנחת תפילין והזיד בה, אך במקום שנאנס מסתבר שהוא פטור לגמרי מן החובה לכרוך את המצוות זו בזו. אך מאידך, לקמן (בסי' נח) נקט להדיא שאינו אנוס ועליו להמתין מלהתפלל עד שעה שיוכל להניח תפילין ולקיים את שתי המצוות כאחד, ומשמע שחזר בו במקצת מדבריו דלעיל (בסי' מו) וכלל בגדר "המעיד עדות שקר" גם את מי שאינו מזיד גמור, ובלבד שיוכל

בהידור אע"פ שיחשב כמי שמעיד עדות שקר לחלק מן הדעות, או לדחות את התפילה לזמן מאוחר יותר ע"מ שיוכל אחר כך לקיים את המצוה בהידור. ועיין בספרי באהלה של תורה (ח"ב, ס' צט) שהארכנו בחקירה זו בענין קריאת מגילה, ומסקנתנו שם שאם יתאפשר לבעל המצוה לקיים את אותה המצוה עצמה אחר כך ביתר הידור – הוא רשאי לדחות את המצוה לזמן אחר ולקיימה אז בהידור.

ולכאורה הוא הדין בנידון דידן, עדיף שהחייל ידחה את מצות קריאת שמע עד שיוכל להניח תפילין, כל עוד ברור לו שהוא יוכל לקיים מצוה זו עצמה אחר כך ביתר הידור. אך באשר לתפילת עמידה, אדרבה, עתה יש לו מצוה מהודרת יותר – להתפלל בציבור – אמנם ללא תפילין, אך בכל זאת הידור של תפילה בציבור גדול יותר מאשר ההידור של תפילה בתפילין ללא ציבור.

ויש להוכיח מלשון הרמב"ם והשו"ע שהחובה להתפלל בתפילין אינה מגוף המצוה אלא הידור חיצוני בלבד.

שהרי ממה נפשך, הרמב"ם הבחין בין קריאת שמע לתפילה כפי שדייקנו לעיל, ומשמע שהנחת התפילין בשעת התפילה אינה חיוב גמור. ואמנם לענין קריאת שמע כתב שמי שאינו מניח תפילין בזמן שקורא את שמע הריהו כמעיד עדות שקר, ואין ספק שלדעתו יש פגם בגוף מצות קריאת שמע ללא תפילין ולא רק חיסרון בהידורה. אך יש לדייק שפגם זה מתייחס דווקא למצות קריאת שמע ולא למצות תפילה. וכן יש לדייק מן הלשון שנקט בענין הנחת התפילין בשעת התפילה – "שעיקר מצוותן בכך", ומשמע

ואם כן, שאלתנו תלויה לכאורה במחלוקת הרמ"א והמג"א. לדעת הרמ"א גם מי שפטור מתפילין ראוי להימנע מלקרוא ק"ש בלא תפילין משום עדות שקר, ואילו לדעת המג"א אין לחשוש לכך כיון שהוא פטור מן התפילין.

ואמנם גם לדעת המג"א יש מקום לחלק בין הנד"ד לחתן ושושביניו, שכן הם פטורים לגמרי מן התפילין ואילו החייל אינו פטור בעצם אלא מחמת אונס. ושאלה זו, אם לדמות את האנוס לפטור נידונה על ידי גדולים, עיין 'בית האוצר' להגר"י ענגיל (ערך 'אונס') שדן אם אנוס נחשב כמי שחייב בעצם אלא שאינו יכול לקיים את המצוה, או שאינו חייב כלל, והביא ראיה משורר האיציטדין שהוא אנוס ולכן אינו מתחייב על נגחתו. וז"ל הגמ' שם (בבא קמא מ ב):

איבעיא להו: מהו לגבי מזבזח? רב אמר: כשר, ושמואל אמר: פסול. רב אמר כשר, אנוס הוא; ושמואל אמר פסול, הרי נעבד בו עבירה.

והרמב"ם (הלי איסורי מזבח פ"ד ה"ג) פסק: בהמה ששחזק בה והגיחזה עד שהמיתה את האדם הרי זה כשירה למזבזח מפני שהיא כאנוסה.

הרי לנו שאנוס נחשב כמי שלא עבר עברה כלל, ודמי ממש לחתן ושושביניו. (ועיין עוד באנציקלופדיה תלמודית ערך אונס, אות יב).

ג. תפילה בתפילין – חיוב גמור או הידור מצוה?

מיהו, בנד"ד יש לחייל אפשרות להתפלל לאחר זמן בטלית ובתפילין כדבעי, וכל השאלה בנד"ד היא מה עדיף. האם עדיף לו להתפלל עכשיו שלא

מצות התפילין המוטלת עליו, ועדות השקר היא כלפי עצמו של הקורא שמזכיר את המצוה ואינו מקיימה. אך התוס' הזכירו פירוש נוסף הנוגע בין לענין ק"ש ובין לענין תפילה, שבמצוות אלו אדם פונה לקב"ה ומקבל על עצמו מלכות שמים. והא קמ"ל שקבלה זו אינה שלימה כשבאותה השעה עצמה המתפלל אינו מניח תפילין, וכביכול משתמט מקבלת מלכותו והריוהו כמעיד שקר בעצמו של הקב"ה. ומסתבר לפירוש זה, שחסרון זה אינו בגוף מצות התפילה וקריאת שמע אלא בהידורן, דהיינו שהן אינן נעשות בהידור הראוי להן.

ובשאלה זו גופא נחלקו הפוסקים, הרמב"ם פסק כנימוק הראשון והשו"ע פסק כנימוק השני. וא"כ ממה נפשך החובה להתפלל בתפילין אינה מגוף המצוה אלא בתורת הידור בלבד, וכפי שכתבנו לעיל.

(ועיין עיניים למשפט שם, אות ה שתלה כמה נפ"מ במחלוקת זו, כגון במקרה שיש לו ספק אם עתיד להשיג תפילין אחר כך. האם עליו לקרוא ק"ש בלא תפילין כבר עתה, ואע"פ שאינו מקיים מצוה שלימה מ"מ אינו עוקר מעליו עול מלכות שמים, או שעליו להמתין עד שיתברר לו אם הצליח להשיג תפילין, וכל זאת כדי שלא ימצא משקר. ע"ש שהזכיר בדבריו עוד נפ"מ. ויש להעיר שלא ברור מדבריו, אלו ראשונים לדעתו סוברים כדעה הראשונה ואלו ראשונים סוברים כדעה השנייה).

וכל זאת אם נפרש את דברי השו"ע כהידור מצוה. אך גם אם נפרש את דבריו כהלכה גמורה המחייבת הנחת תפילין בזמן קריאת שמע ותפילה כחלק גמור של המצוה, מסתבר להקל בכך בשעת התפילה. שהרי החיוב להניחם בשעת ק"ש מוסכם על הכל שהוא חיוב גמור הפוגם בקיום המצוה, אך האיסור שיש בתפילה ללא

שאינו זה חיוב גמור אלא הידור בלבד. (עוד יש לדייק מלשון זו ד"עיקר מצוותן", שהעיסור בתפילין בשעת התפילה אינו מדין התפילה אלא מדין התפילין, ומשום כך הלכה זו הובאה רק בהלכות תפילין והושמטה מהלכות תפילה – הערת העורך).

ולעומתו, השו"ע סבר תפילה ותפילין שקולות זו לזו, אלא שהוא השמיט בכלל את דברי עולא – שהקורא ק"ש בלא תפילין הריוהו מעיד עדות שקר – ויתכן שסובר שגם לענין קריאת שמע דין זה אינו מגוף המצוה אלא הידור חיצוני בלבד. ולענ"ד נראה לתלות את מחלוקתם בהסבר לשונו של עולא "כאילו העיד עדות שקר בעצמו". עיין שם ברש"י (ד"ה כאילו) שפירש את המונח בעצמו כ"לישנא מעליא", דהיינו שעצמו הוא כינוי לקב"ה, ור"ל שחסרון התפילין בשעת קבלת מלכות שמים מעידה במתפלל שעדותו עדות שקר היא שהרי אינו מקבל את אדנותו באופן שלם. וגם התוס' (ד"ה ומנח) נגררו תחילה אחר לשון רש"י וכתבו: "כאילו מעיד עדות שקר באדון שציוה עליו לקבל עול מלכות שמים". אך מהמשך דבריהם עולה שדברי עולא אינם מתייחסים לתפילה אלא דווקא לקריאת שמע שהיא קבלת עול מלכות שמים, ונתנו טעם אחר לדבריו שהקורא קריאת שמע אומר "וקשרתם לאות... והיו לטוטפות" ואינו מקיים את דבריו. וטעם זה ודאי אינו נוגע לתפילה אלא לקריאת שמע בלבד.

נמצאנו למדים מדברי התוס', שישנם שני פירושים לשוניים אפשריים לדבריו של עולא – "מעיד עדות שקר בעצמו". לפי פירושם העיקרי של התוס' המדובר בקריאת שמע בלבד, והא קמ"ל שהקורא את שמע בלא תפילין אינו מקיים את

תפילין אינו מוסכם על הרמב"ם. ומאידך, על חיובה של התפילה במנין אין עוררין, ופשוט שדין זה הוא חלק מן המצוה.

מסקנה

נראה שעדיף לחייל זה להתפלל במנין גם ללא תפילין, כי התפילה בציבור היא ודאי מעיקר דין התפילה, ואילו העיסור בתפילין בשעת התפילה אינו אלא הידור בלבד, ועל כן תפילה בציבור עדיפה. ומאחר שאנו מורים לו להצטרף לתפילת עמידה עם הציבור, ממילא עליו להקדים ולומר גם את קריאת שמע בברכותיה כדי לסמוך גאולה לתפילה. אך עליו להקפיד לכוון שלא לצאת ידי חובת קריאת שמע בקריאה זו, משום שהוא חייב להניח תפילין בשעת ק"ש מעיקר הדין. ומכיון שאין כוונתו לקיים כרגע מצות ק"ש כהלכתה, נמצא שאינו מעיד עדות שקר

כלל. ואע"פ שהוא אינו יוצא ידי קריאת שמע בקריאתו, יש בה ערך גדול כדי שיעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, ובדומה למש"כ התוס' (ברכות ב, א ד"ה מאימתי) לעניין ק"ש של ערבית. אך אם הוא חושש שמא לא יספיק לקרוא את שמע בזמנה, ודאי שעליו לכוין בקריאתה לשם מצוה.

ויש לצרף עוד נימוק להעדיף את התפילה המוקדמת במנין, שהרי "מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה" ועתה הוא יכול להתפלל ומי יודע אם יוכל אח"כ להתפלל בתוך זמן תפילה, אם בכלל. וכידוע, עיתותיו של החייל אינן בידו ולפעמים עלול להתפתח מרדף או שתתעורר בעיה אחרת, ולכן עדיף לו להתפלל מיד כשהזמן לו ובפרט שהיא תפילה בציבור, אע"פ שהוא אינו עטור בתפילין. (ועי' להלן סימן ס).

סימן יב

ש"ץ שטעה בקדושה

ראשי פרקים

שאלה

א. מהו הטעם לתקנת חזרת הש"ץ?

ב. היחס בין שני הטעמים שהובאו בטור

מסקנה

* * *

א. מהו הטעם לתקנת חזרת הש"ץ?

שאלה

לכאורה אין ספק שהש"ץ לא יצא ידי קדושה כיון שלא אמר "קדוש קדוש...". שהיא עיקר הקדושה. (והראיה, שאפילו מי שמתפלל ונמצא במקום שאינו ראוי להפסיק מותר לו לענות "קדוש קדוש"). ומה ששמע

ש"ץ שטעה ולא אמר "קדוש קדוש" וכו' עם הציבור אלא דילג עד לאמירת "לענומתם" ואח"כ המשיך הלאה בתפילתו. האם חייב לחזור שוב על חזרת הש"ץ או על הקדושה?